

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 8 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

ISSN: 2181-1342 (Online)

Сайт: <https://scienceproblems.uz>

DOI: 10.47390/SCP1342V3I8Y2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 8 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами бериледи.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:
Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Воҳидова Комила Абдуллозизовна*
“ЭЛ БАЙРОҒИ” ГАЗЕТАСИ ҲАҚИДА 11-17
- Сулайманов Саламат Арепбаевич*
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МУХТОР ВИЛОЯТИДА ҚУРУҚЛИК ВА СУВ ТРАНСПОРТИ: МУАММО
ВА ЕЧИМЛАР (1924-1932 ЙЙ) 18-24
- Раунов Холмамат*
ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДИДА УРАН КОНЛАРИНИ ЎЗЛАШТИРИШ ТАРИХИ 25-32
- Мажидов Анвар Сиражович*
ИМПЕРИЯ МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОН ТУБ ХАЛҚЛАРИНИНГ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ВА ФУҚАРОЛИК АҲВОЛИГА ТАЪСИРИ (СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ
МИСОЛИДА) 33-40
- Begatova Nasiba Xolmurzayevna*
FERMER XO‘JALIKLARI VA KLASSTER TIZIMI UCHUN O‘RTA MA‘LUMOTLI MUTAXASSISLARNI
TAYYORLASH TIZIMIDAGI YUTUQLAR VA MUAMMOLAR (SURXONDARYO VILOYATI
MISOLIDA) 41-48
- Алланазаров Мурот Мирзаевич*
БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИ НОЗИРЛАР ШЎРОСИ ВА МИЛЛИЙ РАҲБАР
ХОДИМЛАР ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА 49-54
- Ismoilova Feruza Ibragimovna*
URUSH YILLARIDA XOTIN-QIZLARNING ILM-FAN VA MADANIYAT SOHALARIDAGI
XIZMATLARI 55-59
- Tursunov Xurshid Nasriddinovich*
O‘ZBEKISTONDA MUSTAQILLIK YILLARIDA TARIXCHI KADRLAR TAYYORLASH SOHASI
HUQUQIY ASOSLARINING YARATILISHI 60-64

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

- Yuldosheva Gulnoza Abdinabiyevna*
THE ROLE OF THE DIGITAL ECONOMY IN MODELING THE FINANCIAL ACTIVITIES OF
ENTERPRISES 65-70
- Oromidinov Muzaffar Pardabayevich*
DIRECTIONS FOR IMPROVING INTERNAL AUDIT IN COMMERCIAL BANKS 71-75
- Худайназарова Дилором Хайруллаевна*
ТЎҚИМАЧИЛИК САНОАТИ КОРХОНАЛАРИНИНГ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ДОИРАСИДАГИ
РИСКЛАРИНИ СТРАТЕГИК ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ 76-84

<i>To'lov Ulug'bek Toshmamatovich, Jo'rayev Sirojiddin Muxiddin o'g'li</i> KO'CHMAS MULKNI SOLIQQA TORTISHDA XORIJIY DAVLATLARDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR	85-92
<i>Xudayberganov Dilshod Tuxtabayevich</i> MINTAQADA XIZMAT TURLARIDAN SAMARALI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI	93-98
<i>Turobov Sherzod Alisherovich</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA UY XO'JALIKLARI TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT SIYOSATI	99-105
<i>Шамсиев Нодир Муратович</i> МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ПРИ АНАЛИЗЕ РЕЙТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ КАЧЕСТВЕННОЕ ОПИСАНИЕ	106-110
<i>Zaripova Moxira Zarip qizi</i> AGRAR SOHAGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI	111-114
<i>Узайдуллаев Шерзод Шукуруллаевич</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ОМИЛЛАРИ	115-121
<i>Atabayeva Karomat Rajabovna, Rajabova Maftuna Farhod qizi</i> O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHI VA TAHLILI	122-127
<i>Жумаева Мухлиса Абдуғани қизи</i> МАМЛАКАТДА АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	128-137
<i>Камалов Акмал Сайдакбарович, Саматов Ғаффор Аллақулович</i> ГЕОИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ШАРОИТИДА ТРАНСПОРТ ЛОЙИҲАЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШГА БЎЛГАН ЁНДАШУВЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ	138-150
<i>Мамадиёров Олимжон Умарович</i> ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИ ТАЪМИНЛАШ НАЗАРИЯЛАРИ ЭВОЛЮЦИЯСИ.....	151-158
<i>Раббимов Жаҳонгир Эшбоевич</i> ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ОПЕРАЦИОН РИСКЛАРНИНГ МОҲИЯТИ, УЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ	159-164
<i>Кулибоев Азамат Шоназарович</i> ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	165-174

Гадоев Сўҳроб Жумакулович
ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ КРЕДИТИНИНГ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ 175-181

Бекжанов Дилмурод Йўлдашович
ЭМПИРИК ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ АСОСИДА ТУРИСТИК ДЕСТИНАЦИОН
МЕНЕЖМЕНТ ЖАРАЁНИ ИШТИРОКЧИЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ 182-193

09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Boydadayev Abdurroхтон Tolibjon o'g'li
SHARQ VA G'ARB IRRATSIONAL FALSAFASIDA PANTEISTIK QARASHLARNING QIYOSIY
TAHLILI (J.RUMIY VA F.NITSSHE FALSAFASI MISOLIDA) 194-200

Хайридинов Аббосхон Анварович
GLOBALLASHUV JARAYONIDA MA'NAVIY MA'RIFIY INQIROZLARNING OLDINI OLISHDA
MARKAZIY OSIYO QADRIYATLARINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI 201-205

Quramboyev Alisher Maxsudovich
TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOY ADOLAT TAMOYILLARINING AMAL QILISHI 206-211

Jo'rayev Alisher Tulqinboyevich
JAMIYAT MILLIY ASOSLARINI MUSTAHKAMLASH – DAVLATNING USTUVOR
MAQSADI..... 212-217

Turabova Sevara Kattaqulovna
ILMIY VAHS FENOMENINING MANTIQUIY- GNOSEOLOGIK MAQOMINI O'RGANISHDA
KONSEPTUAL-METODOLOGIK YONDOSHUV 218-224

Пардаева Марҳабо Давлатовна
АЛИШЕР НАВОЙ АСАРЛАРИДА ИЛМГА ОИД ҚАРАШЛАРИНИНГ НАҚШБАНДИЯ
ҲОЯЛАРИ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ 225-233

Qutlimuratov Sardorbek Rustamovich
NIKON MUNOSABATLARINING TADRIJIY RIVOJLANISHI 234-240

Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevna
DINIY MANBALARDA GO'ZALLIK TO'G'RISIDAGI FALSAFIY QARASHLAR 241-246

Юсупова Феруза Зойировна
АХЛОҚИЙ ИДЕАЛ – ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШИНING МЕЗОНИ 247-251

Teshaboev Muhiddin Marifovich
IJTIMOIY ADOLATNI TA'MINLASHNING PRINSIPIAL MASALALARI 252-257

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

- Soatova Nodira Isomitdinovna*
LIRO-EPIK ASARLARDA POETIK FIKRNING BADIY IFODASI 258-265
- Narmuratov Zayniddin Radjabovich*
FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR LINGVOMADANIY BIRLIK SIFATIDA 266-269
- Yusupova Omina Muhammadzoir kizi*
DIFFERENT CLASSIFICATION OF FAIRYTALE DISCOURSE IN WORLD AND UZBEK FOLKLORE 270-276
- Бозорова Хулкар Одинакуловна*
РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ 277-282
- Matyakubov Oybek Quralbayevich*
KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA «KONSEPT» TUSHUNCHASI 283-288
- Фатуллаева Камола Рахматуллаевна*
ТЕРМИНЛАРНИНГ БЕЛГИЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАСНИФИ 289-293
- Karimjonova Shahlo Ravshanjonovna*
O‘ZBEK TILIDA KAUZATIV FE‘LLARNING YASALISH USULLARI 294-299
- Xamzayev Otaxon Erkinovich*
INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA KASB-HUNARGA OIDMAQOLLARNING CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI 300-305

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

- Абдурахманова Нодирахон*
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СМАРТ-КОНТРАКТОВ В СНГ 306-310
- Сафоева Садокат Мусоевна*
ЭКОСИСТЕМА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ: ИССЛЕДОВАНИЕ РОЛЕЙ ЗАИНТЕРЕСОВАННЫХ СТОРОН В КОНТЕКСТЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА 311-320
- Абдуллаева Маликабону Эркин қизи*
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА ОИД АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ 321-330

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

- Zoirova Lola Xamidovna*
TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA "INSON ORGANIZMINING RADIATSIYAGA SEZGIRLIGI" MAVZUSINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN

FOYDALANISH	331-336
<i>Ibragimov A'lamjon Amrilloevich</i> KOGNITIV SIFATLARNING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI (MAKTAB PEDAGOG XODIMLARI MISOLIDA)	337-343
<i>Madaminov Azimbek Egamberganovich, Xalillayev O'ktam Sobir o'g'li</i> YOSH GANDBOLCHI DARVOZABONLARNI O'YIN TEXNIKASIGA O'RGATISH	344-349
<i>Fayzullaeva Madina Abdumumin kizi</i> ANALYSIS OF THE POSITIVE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE MOTIVATION AND KNOWLEDGE OF STUDENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS	350-355
<i>Джумаева Хулкархан Мухаммаджоновна</i> ВНУТРЕННИЕ УГРОЗЫ, НЕГАТИВНО ВЛИЯЮЩИЕ НА ДУХОВНОСТЬ СТУДЕНТОВ..	356-361
<i>Islomova Madina Asqarovna</i> INTEGRATSIYALASHGAN SUN'IY INTELLEKT TOMONIDAN YARATILGAN CHATGPT BOT YORDAMIDA NEMIS TILI O'QITISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH	362-368
<i>Raxmatova Mexrinov Majitovna</i> YOSHLAR MA'NAVIY SALOHİYATINI O'RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	369-373
<i>Абдукаюмова Наргиза Райимовна</i> ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАДАНИЙ-ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТЛАРИ	374-384
<i>Norboyev Farxod Chorshanbiyevich</i> KREATIVLIK VA INNOVATSIYA BORASIDA ZAMONAVIY NAZARIYALAR	385-390
<i>Borasheva Aybolgan</i> EXPLORING JAMES MCCROSKEY'S RESEARCH ON WILLINGNESS TO COMMUNICATE IN L1 CONTEXTS: IMPLICATIONS FOR LANGUAGE TEACHING AND LEARNING	391-398
<i>Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna</i> KOGNITIV TADQIQOTLARNING FANLARARO TUSHUNCHA SIFATIDAGI MOHIYATI VA MANTIQUIY TAHLILI	399-409
<i>Boboraximov Sanjar Malikjanovich</i> MAKTABDA O'QUVCHILARNI JISMONIY TARBIYALASHNING ZARURATI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR	410-414
<i>Salimova Shahlo Sayfulloyevna</i> XAVFSIZ TA'LIM MUHITI MONITORINGINING AHAMIYATI	415-421

<i>Sayfiddinova Jamila Ziyodulla qizi</i> METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL REASONING IN PRIMARY SCHOOL PUPILS	422-427
<i>Xamroyev Samijon Salimovich</i> SPORT TO'GARAKLARI ORQALI TALABALARNING JISMONIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH KOMPONENTLARI	428-433
<i>Kattaeva Feruza Shakirovna</i> DEVELOPING STUDENTS SOCIO-CULTURAL COMPETENCE BY USING SOCIO CULTURAL DISCOURSE ANALYSIS METHOD	434-441
<i>G'ofurov Azizbek Umarjonovich</i> BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	442-447
<i>Abduraximova Umida Shuxratovna</i> BO'LAJAK TARJIMONLARNING LINGVOMADANIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	448-454
<i>Obidova Gulmira Kuzibaevna</i> INGLIZ TILINI O'RGANISH JARAYONIDA TEXNIKA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA EKOLOGIK MADANIYAT ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR VA INTERAKTIV METODLAR	455-460
<i>Axmadaliyeva Xosiyatposhsho Abduxayotovna</i> PROFESSIONAL TA'LIM YO'NALISHLARIDA TAHSIL OLAYOTGAN O'QUVCHILARNING INGLIZ TILIDAN KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI AUTENTIK MATERIALLAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH	461-469

13.00.00- Педагогика фанлари

Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi, Pedagogika, psixologiya va ta'lim
texnologiyalari kafedrasini mudiri, dotsent (PhD)
gulchexrasharipboyevna81@gmail.com

KOGNITIV TADQIQOTLARNING FANLARARO TUSHUNCHA SIFATIDAGI MOHIYATI VA MANTIQIY TAHLILI

Annotatsiya. Pedagogik tadqiqotlarning psixologiya bilan ug'unlashuvi kognitiv fan, kognitiv o'qitish tushunchalarining fanlararo atama sifatidagi mohiyatining o'rganilishiga va turli nazariyalar negizini chambarchas bog'lovchi, tub asos, mazmun ekanligining aniqlanishiga sabab bo'ldi. Ushbu maqolada kognitivlikning ana shunday integrativ xususiyatini namoyon qiluvchi ilmiy izlanishlar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv jarayonlar, "kognitiv inqilob", tamoyillar, kognitiv nuqtayi nazar.

Fayzullaeva Gulchekhira Sharipboevna

Samarkand region national center for training pedagogues
in new methods, Head of the department pedagogy, psychology
and education technology, associate professor (PhD)

THE ESSENCE AND LOGICAL ANALYSIS OF COGNITIVE RESEARCH AS AN INTERDISCIPLINARY CONCEPT

Abstract. The integration of pedagogical research with psychology led to the study of the essence of the concepts of cognitive science, cognitive teaching as an interdisciplinary term, and to the determination that it is the basis, the essence, which closely connects the basis of various theories. In this article, the scientific research that shows this integrative nature of cognition is analyzed.

Keywords: cognitive processes, "cognitive revolution", principles, cognitive perspective.

Файзуллаева Гулчехра Шарипбоевна

Национальный центр обучения педагогов новым
методикам Самаркандской области, Заведующий кафедры
Педагогика, психологии и технологий образования, доцент (PhD)

ЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И СУЩНОСТЬ КОГНИТИВНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ КАК МЕЖПРЕДМЕТНОЕ ПОНЯТИЕ

Аннотация. Интеграция педагогических исследований с психологией привело к изучению сущности понятий когнитивной науки и когнитивного обучения как межпредметного термина и к определению того, что оно является основой и содержанием, тесно связывающим основания различных теорий. В данной статье анализируются научные исследования, показывающие эту интегративную особенность когнитивности.

Ключевые слова: когнитивные процессы, «когнитивная революция», принципы, когнитивная точка зрения.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SCP1342V3I8Y2023N57>

Kirish. Zamonaviy ta'lim hayotda ko'maklashish layoqatini shakllantiruvchi kognitiv ko'nikmalarni singdirishi, aslo, qoida yoki formulalarni majburiy o'rgatishdan iborat bo'lmasligi lozim, xususan, ta'lim fanlarni emas, balki kognitiv ko'nikma va malakalarni o'qitishi zarur. Ta'limdagi keyingi davr tadqiqotlari miya va ong tushunchalarini tadqiqlash, inson resursidan, ayniqsa, uning intellektidan unumli foydalanish, jamiyat taraqqiyoti omillarini tasniflash mavzulari fonida namoyon bo'lmoqda. Bu esa kognitiv tadqiqotlarning yangi bosqichga chiqqanligini ko'rsatadi. Avvalo kognitiv fan va uning shakllanish tarixi borasida to'xtalib o'tsak.

2002-yilda "Amerikalik o'qituvchi" onlayn ruknida e'lon qilingan maqolada, kognitiv fan tushunchasi lingvistika, psixologiya, nevrologiya, falsafa, informatika, ya'ni sun'iy intellekt va antropologiya fanlari doirasida olingan ma'lumotlar asosida ong va uning jarayonlarini fanlararo, ilmiy o'rganish, deb ta'riflanadi [14]. Kognitivlik til, idrok, diqqat, xotira, fikrlash, tushunish, anglash va his-tuyg'ular kabi mental qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ham kognitiv olimlar nerv tizimi ma'lumotni qanday qabul qilishi, qayta ishlashi, ifodalashi va o'zgartirishiga e'tibor qaratgan holda intellekt va xulq-atvorni o'rganadi [20], bunday o'rganish va mental qobiliyatlarni tushunish zarurati yuqorida ta'kidlangan sohalarga murojaat qilishga olib keladi. Aynan kognitiv fanning odatiy tahlili nerv sistemasidan miyani modulli tashkil qilishga yo'naltirilgan o'rganish va qaror qabul qilishdan mantiq va rejalashtirishgacha bo'lgan ko'plab tashkiliy darajalarni qamrab oladigan sxemadan iborat bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kelib chiqishiga ko'ra, ushbu fan qadimgi yunon va sharq falsafasiga doir matnlarga borib taqaladi, bu fan doirasidagi aniq pozitsiyalar 1950-yillarda intellektual harakatlar sifatida boshlangan bo'lib, ko'p hollarda "kognitiv inqilob" deb nomlangan [17]. Jorj Millerning bu boradagi izlanishlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. "Kognitiv inqilob" – bu aql, ong va undagi jarayonlarni fanlararo tutashuv nuqtalarini aniqlashga, o'rganishga intilish sifatida paydo bo'lib, keyinchalik kognitiv fan tushunchasini oldi. Kognitiv fan shakllanishi va uning muhimligini ko'rsatuvchi ilmiy-tadqiqot ishi sifatida tan olingan ilk tajriba-sinov ishlari 1950-yillarda amerikalik mashhur psixolog va informatik olim Jozef Karl Robnett Liklider (JSR Liklider nomi bilan mashhur) boshchiligida MIT Sloan Menejment maktabida (MIT Management Sloan School) olib borilgan. Liklider kompyuter xotirasidan inson bilishi, idroki uchun model sifatida foydalanishga qaratilgan eksperimentlar o'tkazgan [16].

Mariya Falikman "Kognitiv fan: asos solinishi va istiqbollari" nomli maqolasida kognitiv fanning vujudga kelish sanasini 1956-yilning 11-sentabrida Massachusetts texnologiya institutida bo'lib o'tgan axborotlarni qayta ishlashga bag'ishlangan simpozium bilan bog'laydi. Uning ta'kidlashicha, amaliyotchi psixolog Jorj Millerning "7±2 sehrli raqami", lingvist Noama Xomskiyning "Til tavsifining uchta modeli", kompyuterli modellashirish bo'yicha mutaxassislar – matematik Allen Nyuyell va siyosatshunos Gerbert Saymonlarning "Mashina nazariyasi mantig'i" [11; 3-b.] nomli ma'ruzalari kognitiv fanni bilishning fanlararo tadqiqot sohasi sifatidagi mazmunini belgilab berdi.

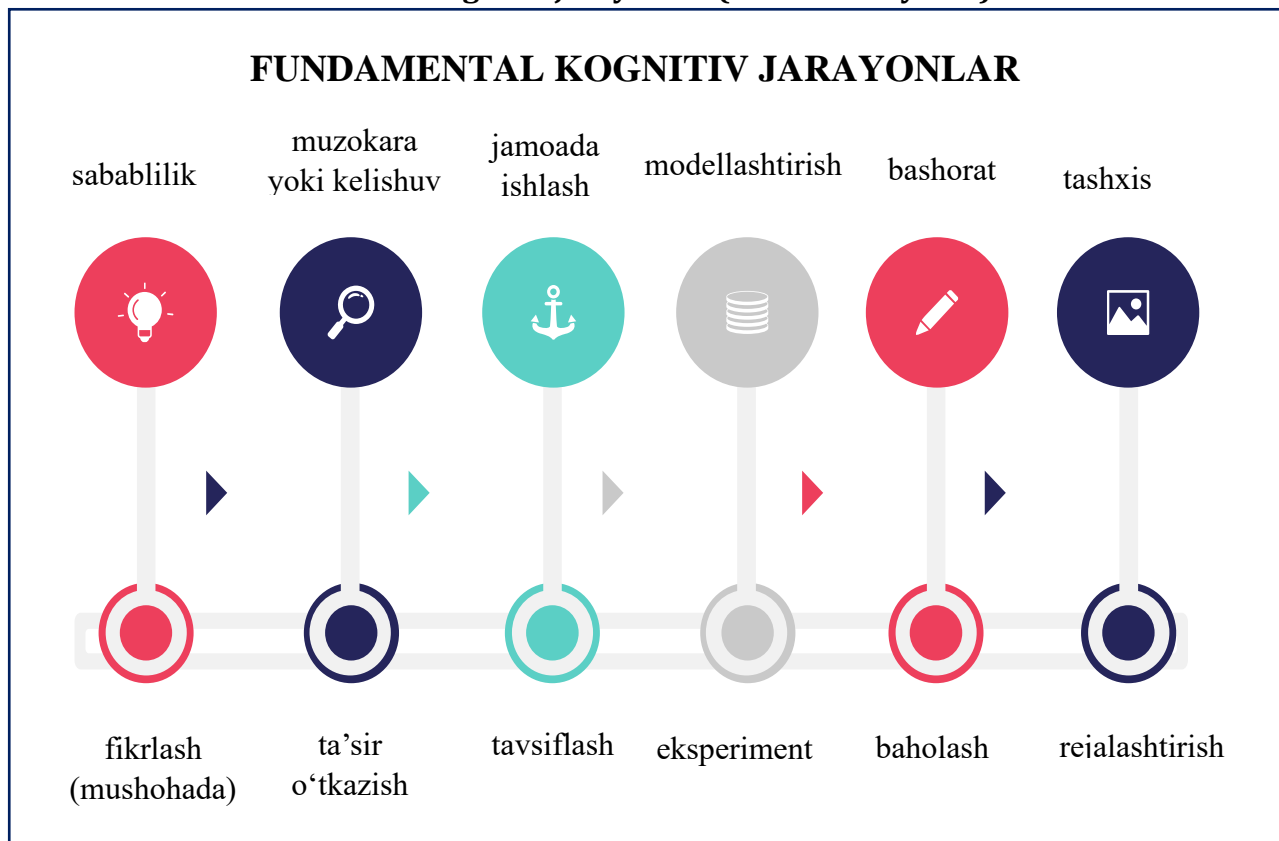
1973-yilgi Xalqaro ilmiy-tadqiqot kengashida Kristofer Longuyet-Xiggins “sun’iy intellekt” bo’yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning mavjud holati haqidagi “Lighthill hisoboti va Sazerlend (Sutherland) javobiga sharhlar” maqolasi bilan chiqish qiladi. Ma’ruzada olim shu davrgacha sun’iy intellektni, shuningdek, psixologiya, lingvistika(tilni bilish sohasi)ni rivojlantirish uchun inson ongi va bilish jarayonlari, fanlararo intellektual integratsiyani o’rganishga taalluqli tadqiqotlarni tahlil qilish jarayonida ularni “kognitiv fan” atamasi doirasida birlashtirdi hamda birinchi bo’lib ushbu atamani fanga kiritdi.

Kognitiv fan – tirik va sun’iy tizimlar tomonidan bilimlarni egallash, saqlash, qayta hosil qilish va foydalanishni ifodalovchi bilish jarayonlariga doir fanlar yig’indisidir. Hozirgi paytda u insonning bilish va miya faoliyati tadqiqoti bilan shug’ullanuvchi o’zaro bog’liq bo’lgan fanlarning butun bir tarmog’ini tashkil qiladi [9; 134-b.]. Kognitiv fanga doir tadqiqotlarda bilish bilan bog’liq butun jarayonlar qamrab olingan bo’lib, miya faoliyatini rivojlantirishda o’qitishning asosiy omil ekanligi e’tirozga o’rin qoldirmaydi. Kognitiv fan tarmoqlari dastlab olti yo’nalishda (bilishning tajribaviy psixologiyasi, ong falsafasi, neyrofan, kognitiv antropologiya, lingvistika, kompyuter fanlari va sun’iy intellekt) ajratib ko’rsatilgan bo’lsa-da, ilmiy taraqqiyot sohaga oid yangi yo’nalishlarning (jumladan, kognitiv genetika, kognitiv iqtisod, neyroiqtisod, kognitiv estetika, kognitiv poetika va b.) rivojiga zamin yaratdi.

Kognitiv fanda qo’yiladigan asosiy vazifa bilimlarni egallash va uni qo’llash texnologiyasini ishlab chiqishdir. AQShlik professor R.Shenkning “Predmetga bog’langan ta’limdan fikrlashga bog’langan ta’limga qarab: biz nimaga o’qishimiz kerakligi haqida kognitiv fan nima deydi?” nomli ma’ruzasida o’qitishni axborotlarni uzatish jarayonidan yaxshi fikrlash ko’nikmasini shakllantirish holatiga o’tkazish, ta’lim tizimini fundamental kognitiv jarayonlarga mo’ljallagan holda o’zgartirishga qanday erishish muammosini muhokamaga tortdi. R.Shenk tomonidan taqdim qilingan ta’lim dasturida kognitiv fanning tafakkur tabiatini tushunishga doir yutuqlariga tayanilgan. Unda o’n ikkita fundamental kognitiv jarayonlar ajratib ko’rsatiladi: modellashtirish, eksperiment, bashorat, baholash, tashxis, rejalashtirish, sabablilik, fikrlash (mushohada), muzokara yoki kelishish ko’nikmasi, ta’sir o’tkazish, jamoada ishlash, tavsiflash (1-rasm).

Bu tamoyillarga ta’limning poydevori timsolida hammani, eng kichik yoshdan boshlab, keyin maktabda, hattoki, universitetlarda o’qitish kerak. Fikrlash ko’nikmasini shakllantiruvchi uchta fundamental malaka alohida ahamiyatga ega. Bular, birinchidan, tavsiflash funksiyasi, o’z fikrini, g’oyasini ifodalash ko’nikmasi, ikkinchidan, intellektual jarayon tarzida tashxislay olish ko’nikmasi, nima, qanday sodir bo’layotganini tushunish ko’nikmasi, uchinchidan, tayanch jarayon sifatida rejalashtirish, chunki usiz hech qanday faoliyatni amalga oshirib bo’lmaydi.

1-rasm. Fundamental kognitiv jarayonlar (R.Shenk bo'yicha)

Umumiy holatda, XXI asrga kelib, kognitiv fanda yangi yo'nalish rivojlandi (uning vakillari an'anaviy kognitiv fan va ong falsafasining yondashuvini noto'g'ri, deb hisoblashadi, ya'ni ong miya tomonidan yaratilgan yoki ong miya bilan bir xil, degan qarashlarni rad etish orqali ong faoliyatida tananing rolini deyarli e'tiborsiz qoldirishadi), shu bilan birgalikda kognitivlik ta'lim sohasi konsepsiyasi darajasida qaralmoqda hamda insonlarning kognitiv qobiliyatlarini izchillik bilan rivojlantirish yordamida bilimlar va ularning ma'nosini yuzaga chiqishiga ishonch bildirilmoqda. Ya'ni, aynan, e'tirof etilish, eslab qolish, tahlillash, aks ettirish, tushunish va atrofdagi hodisalarni baholash kabi psixik jarayonlar, shuningdek, ular haqidagi ma'lumotlarni amaliyotda qo'llash tayanch vazifasini bajaradi. Kognitiv rivojlanish nazariyasi asoschilaridan biri Jan Piajening ta'kidlashicha, insonning kognitiv qobiliyatlari tashqi omillar bilan emas, balki uning o'zi tomonidan aniq bir maqsadga yo'naltirilgan harakatlari vositasida shakllanadi [7; 97-b.].

Natijalar va muhokama. Kognitiv fan tarmoqlarining jadal taraqqiyoti hamda pedagogika va ta'lim sohasiga ko'rsatgan ta'siri oqibatida tarmoqda XX asrning oxiridan "kognitiv pedagogika", "kognitiv ta'lim", "kognitiv o'qitish", "kognitiv ta'lim texnologiyalari" kabi tushunchalar qo'llanila boshladi. Bular o'z navbatida tafakkur, xotira, idrok, tasavvur, diqqat, nutq kabi bilish jarayonlarini inobatga olgan holda, ilmiy izlanishlar olib borish hamda mavjud muammolarning ijobiy yechimida unumli foydalanishni nazarda tutadi.

Izlanishlarimiz asosini kognitiv pedagogika va unga tegishli tushunchalar sohasidagi tadqiqotlar tashkil qiladi. Jumladan, tadqiqotchi S.F.Sergeyevning fikricha, "kognitiv pedagogikada mumtoz pedagogikadagi an'anaviy maktablarga xos bo'lgan inson faoliyatining produktiv tomoni va shaxsiy tavsifini baholashga qaratilgan xulqiy yo'nalganlikdan farqli

ravishda insonning bilish tuzilmalari va qurilmalariga alohida e'tibor qaratiladi" [10; 70-b.]. Faylasuf Y.Purgina esa kognitiv pedagogikada inson bilish tizimi sifatida qaralishini e'tirof etadi. Ta'lim oluvchi biror bir vazifani bajarishida nafaqat bevosita jismoniy ko'rinishdagi "tashqi" vositalar(mehnat qurollari, mashinalar, kompyuter axborot tizimlari, internet tarmog'i va b.)dan, shuningdek, axborotlarni ishlash va qayta yaratish (intellekt, kognitiv stillar, xotira, diqqat va b.) tuzilmasi shaklida taqdim qilingan turli qurilmalardan foydalanadi. Bu har bir insonda individual jamlanma bo'lib, keng miqyosdagi vazifalarni bajarishda har xil unumdorlik bilan ishlatiladi. Kognitiv pedagogika nuqtayi nazaridan o'qitishning faqatgina mazmun jihatini emas, balki uning axborotlarga oid asosini, ta'lim oluvchining o'z maqsadlariga erishishida bilish vositalarini qay tartibda egallashi va qo'llashini baholash ham juda muhimdir. Shunday qilib, kognitivlik ta'lim sohasi konsepsiyasini ifodalaydi hamda insonlarning tan olinish, eslab qolish, tahlillash, aks ettirish, atrofdagi hodisalarni tushunish va baholashga doir psixik jarayonlar hamda ular haqidagi ma'lumotlarni amaliyotda qo'llash kabi kognitiv qobiliyatlarini o'z bilimlarini yuzaga chiqarish orqali izchil rivojlantirishdan kelib chiqadi [9; 136-b.].

Kognitiv ta'limda tizimli tafakkur alohida o'rin egallaydi, chunki zamonaviy ta'lim oldiga qo'yilayotgan vazifalar, aynan tizimli tafakkurni o'qitishning bosh maqsadlaridan biriga aylantirishni taqozo qiladi. Kognitiv ta'lim nimani o'qish (mazmun) muhimligini inkor qilmagan holda, qanday o'qish(bilish jarayonlari)ga butun vositalarni jamlashga e'tibor qaratadi. Ta'lim oluvchini bilish tizimi sifatida qarash jarayonda kognitiv fanlar (psixologiya, falsafa, neyrobiologiya, lingvistika, sun'iy intellekt va b.) metodologiyasi, nazariyasi va amaliyotidan o'qitish samaradorligiga erishishda unumli foydalanish mumkinligini anglatadi. Bunday yondashishda o'qituvchining o'zni ta'lim oluvchining kognitiv qobiliyatlari va bilish jarayonlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan muhit yaratuvchisi hamda uni amalga oshiruvchisiga aylanadi.

Ta'limda kognitiv yondashuv – kognitiv psixologiya yo'riqlariga asoslanish, o'qitish jarayonida onglik tamoyiliga tayanish, muayyan o'quv guruhi uchun xos bo'lgan turli xil kognitiv stillarni hisobga olish hamda shu jarayonda qo'llaniladigan o'quv strategiyalarini to'g'ri tanlashni nazarda tutadi [5; 51-b.]. Kognitiv strategiyalar kognitiv jarayonlarni boshqarish uchun zaruriy ko'nikma bo'lganligi sababli ularni to'g'ri tanlash ta'lim oluvchilarning axborotlarni o'z kognitiv tuzilmalariga mos ravishda qabul qilishlarini inobatga olish asosida ta'lim maqsadlariga erishishda ahamiyat kasb etadi. Kognitiv [6; 1136-b.] bir necha turlari mavjud: bilimlarni o'zlashtirish strategiyasi; eslab qolish strategiyasi; o'z-o'zini nazorat qilish strategiyasi va b. Demak, kognitiv yondashuv ta'lim oluvchini o'qitish obyektidan jarayonning faol ishtirokchisiga, ya'ni subyektiga aylantirishni ifodalaydi.

Ilmiy tadqiqotlarda "kognitiv o'qitish" tushunchasi ham tobora keng ishlatilayotganligini ta'kidlash o'rinli. Kognitiv o'qitish ta'lim oluvchilarni axborotlarning shiddatli oqimida o'z o'rnini topish, intellektual qobiliyatlarini muttasil rivojlantirib borish, mustaqil qarorlar chiqarish va mas'uliyatni o'z zimmasida qoldirish, o'quv jarayonida kerakli bilimlarni egallash hamda ularni qo'llay olishga tayyorlashni ifodalaydi. Kognitiv o'qitish tizimi axborotlarni qabul qilish va o'tkazib yuborishga emas, balki ularni anglash, qayta ishlash, qo'llash, tadqiqotchilik tafakkurini rivojlantirish hamda aqliy faollikni ravnaq toptirishga yo'nalgan bo'ladi. Kognitiv o'qitishni amalga oshirishda ta'lim jarayoni ishtirokchilarining samarali o'zaro ta'siri muhim ahamiyatga ega. Jarayonda ta'lim oluvchilar qanchalik ko'p kognitiv faoliyatga undalsa (muammoli vaziyatlar, munozaralar, rolli o'yinlar va b.),

mahsuldorlik shunchalik yuqori bo'лади. Bu holat esa o'qituvchining o'ziga ham innovatsion faoliyatga va kasbiy rivojlanishga doimiy tayyorlik shartini ajralmas qilib qo'yadi [1; 23-b.].

Kognitiv o'qitishning bosh maqsadi o'qitish jarayonini yangi vaziyatlarga moslashtirishga imkon beruvchi aqliy qobiliyat va strategiyalarning butun jamlanmasini mukammallashtirishdan iboratdir. Kognitiv mahorat sharoitida ta'lim jarayoni axborotlarni yutishga emas, balki tadqiq etilayotgan predmetlarning ichki munosabatlarini anglash, ta'lim oluvchilarda muloqot, izlanuvchilik tafakkurini uyg'otish, mental faollikni jamlashga yo'naltiriladi. O'qitishga bunday yondashuv anglangan, asoslangan mulohazalarning jiddiy va murakkab kognitiv yuk bilan bog'langanligi oqibatida fikrlash faoliyatining yuqori samarali o'sishiga olib keladi [3; 112-b.].

Demak, kognitiv o'qitish ta'limning anglanganlik va faollik tamoyillariga tayanadi hamda o'quvchilarning fikrlash qobiliyati, intellektini rivojlantirishdan tashkil topadi. O'qitishning kognitiv metodlari amaliy yo'nalgan turli xil psixologik konsepsiyalarga asoslanadi va "bilimlarga nisbatan jarayon tadbirlari hamda strategiyalarning ahamiyatini orttirish"dek umumiy alomatga ega bo'lib, kognitiv omillarga muhim e'tibor qaratiladi [12; 607-b.].

Hozirgi paytda kognitiv o'qitish nazariyalari istiqbolli strategiya sifatida ko'plab olimlarning qiziqishlari markazida bo'lib turibdi. Jumladan, filosof B.O.Mayerning "O'qitishning kognitiv nazariyalarini klasterlashtirish" [8; 119-, 128-129-b.] nomli maqolasida mavjud kognitiv o'qitish nazariyalari atroflicha tahlil qilingan hamda ularni klasterlarga birlashtirishga urinib ko'rilgan. Muallif klasterlashga o'qitishda kognitiv nazariyalarning o'rni, kognitiv jarayonlarning mohiyati, o'quv mazmunini taqdim etish, ta'lim oluvchilarda sifatlarni shakllantirish kabi turkumlar nuqtayi nazaridan yondashadi. Maqolada har bir konsepsiya chuqur tahlillar, nazariyotchilarning g'oyalari, fikrlari hamda shaxsiy munosabatlar tarzida pishiq va fundamental dalillangan. Tavsiflangan holatlar o'quv jarayoniga o'qitishning kognitiv texnologiyalarini tatbiq etish ehtiyojini vujudga keltirganligini anglatadi.

M.Y.Bershadskiy kognitiv ta'lim texnologiyalarini individual yo'naltirilgan mustaqil ta'lim texnologiyasi tarzida talqin qiladi. Uning ta'kidlashicha, kognitiv ta'lim texnologiyalari ta'lim oluvchining zamonaviy axborotlashgan jamiyatda yashashga muvaffaqiyatli moslashishi uchun zarur bo'lgan kognitiv sxemalar tizimini shakllantirish orqali tashqi dunyoni tushunishini ta'minlaydi [4]. O'quv jarayonida muvaffaqiyatli qo'llanilib kelinayotgan kognitiv ta'lim texnologiyalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, kognitiv vizualizatsiya asosida didaktik obyektlarni modellashtirish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi, axborotlarni mantiqiy-tuzilmaviy sxemalar asosida taqdim qilish, intellekt-karta texnologiyasi, TRIZ-pedagogikasi, muammoga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi, axborotlarni gipermatn shaklida taqdim etish va b. Keyingi paragrafda taklif etayotganimiz kognitiv ta'lim texnologiyalarining mazmun-mohiyati hamda amaliyotda qo'llashning imkoniyatlari haqida batafsil to'xtalamiz.

E'tirof etganimizdek, XX asrning oxirlaridan boshlab ko'pgina xorijiy davlatlarda ta'lim sohasi bilan bog'langan kognitiv tadqiqotlar o'tkazishga e'tibor kuchaydi. Mazkur izlanishlar bilish jarayonlari, o'qitishdagi qiyinchiliklar, raqamli texnologiyalarga yo'naltirilgan bo'lib, ularning natijalaridan ta'lim maqsadlariga erishish uchun qo'yiladigan vazifalarni hal qilish yoki o'qituvchilar tomonidan shaxsiy metodikalarni ishlab chiqishda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda.

Jumladan, AQShlik neyrobiolog va psixolog olim L.Konopkaning (Lukasz M.Konopka) fikricha, o'quvchilar turlicha individual xususiyatlarga egaliklari uchun ular yagona andazaga ko'ra o'qiy olmasliklarini tushunish lozim. Shuning uchun ta'lim dasturlarini tuzishda bola kamolotiga hamrohlik qiluvchi biologik, psixologik, ijtimoiy, ma'naviy jarayonlarni nazarda tutish zarur. Misol uchun, o'quvchida axborotlarni eshitish orqali qabul qilish imkoniyati kuchsizroq bo'lsa, albatta, vizual tushunish dominant bo'ladi. O'qitish jarayonida bu holatning inobatga olinishi natijalarning ijobiy bo'lishi hamda muayyan o'quvchining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Demak, o'qituvchi tomonidan o'quvchining ta'lim trayektoriyasini tuzishda miya faoliyati bilan bog'liq tadqiqotlar natijalaridan unumli foydalanish jarayonda vujudga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni chetlab o'tishga imkon yaratadi [18].

Kognitiv tadqiqotlar natijalarini ta'lim amaliyotiga tezkor singdirish maqsadida ularni ochiq taqdim qilish yoki o'quvlar o'tkazish ham ommalashib bormoqda. Jumladan, AQSh va Yevropadagi bir qator universitetlarning neyrofanlar, psixologiya, tibbiyot, ta'lim sohasidagi yetakchi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan "Neuroscience & the classroom: Making Connection", "Gateway to Neuroeducation Studies", "Annenberg Learner: Teacher resources and professional development across the curriculum" [13] kabi ko'plab bepul onlayn kurslar taklif etiladiki, ularda pedagog xodimlar neyro va kognitiv tadqiqotlar natijalari bilan tanishishlari hamda o'z faoliyatlarida samarali qo'llashlari mumkin.

Fransiyada hukumatning tegishli qarori bilan ta'lim sohasida kognitiv tadqiqotlarni olib boruvchi maxsus ilmiy kengash tashkil etilgan. Fanda erishilgan eng so'nggi yutuqlarni maktab darsliklari mazmuniga singdirish hamda o'qitishni tashkil qilish, shuningdek, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha fan dasturlarini yaratishga doir ko'rsatmalar ishlab chiqish mazkur kengashning bosh vazifasi hisoblanadi. Kengash rahbari S.Dehanning (Stanislas Dehaene) ta'kidlashicha, kengash o'qituvchi mustaqil ravishda o'quvchi imkoni yetadigan psixik va fikrlash jarayonlarini orttirishi mumkin bo'lgan o'qitish yo'nalishini qura olishi uchun unga qanday bilimlar berish zarurligi ustida bosh qotirishi lozim [15]. Ya'ni, o'qituvchilarni tayyorlashga mutlaqo boshqacha yondashish va maqsadlar qo'yish birlamchi vazifaga o'tishi ta'lim genezesining ustuvor talabiga aylanmoqda.

Rossiyada Zamonaviy gumanitar fanlar akademiyasi, Kognitiv neyrologiya instituti, Moskva davlat universiteti, Inson bosh miyasi, Psixologiya, Neyrokibernetika institutlari, Rostov davlat universiteti bilan hamkorlikda ta'lim jarayonida o'zlashtirish borasidagi muammolarni hal etishda neyropsixologik bilimlarni qo'llash (T.V.Axutina), individual tafovutlar neyropsixologiyasini rivojlantirish (V.A.Moskvin, Ye.D.Xomskaya, I.V.Yefimova) kabi pedagogik vazifalar bilan bog'liq tadqiqotlar olib borilmoqda [2; 125-b.].

Kognitiv ta'lim sohasida olib borilayotgan xorijiy tadqiqotlar tahlilidan ko'rish mumkinki, ularda mumkin qadar bilish jarayonlari haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish, aniq natijalarga tayangan o'qitish metodikalarini takomillashtirish, munosabatni o'zgartirish, o'qituvchilarni maxsus bilimlar va tajribalar bilan qurollantirish asosida samaradorlikni ko'tarishga ustuvorlik qaratilmoqda. E'tirofqa loyiqki, aynan shunday yondashuvning natijalari kognitiv tadqiqotlar keng olib borilayotgan davlatlar ta'lim amaliyotining muvaffaqiyatlari bilan hamohangdir. O'qituvchilar esa, shubhasiz, bu sahnada bosh rolni ijro etishadi. Fransiyalik tadqiqotchi J.Storder (Joseph Stordeur) [19] ta'riflaganidek, neyro va kognitiv tadqiqotlarning eng so'nggi yutuqlarini amaliyotga kiritishga bo'lgan xohish, o'qitish jarayonini

yaxshilash, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilish ilg'or pedagoglarning o'sishi uchun harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

2-rasm. Kognitiv tadqiqotlarning fanlararo tushuncha sifatidagi mantiqiy tahlili

Kognitiv tadqiqotlarning fanlararo tushuncha sifatidagi mohiyatiga yana ham kengroq to'xtaladigan bo'lsak, mantiqan ushbu tushuncha bugungi kunda barcha fanlarni bilish va tushunish negizida mavjudligini ifodalaydi. Shuningdek, tadqiqotlar kognitiv fan tushunchasini nafaqat ma'lum sferada, balki yangidan yangi fanlarning paydo bo'lishiga asos bo'lib xizmat qilayotganligini ko'rsatmoqda (2-rasm). Yuqoridagi rasmdan ko'rinib turibdiki, aynan kognitivlikka asoslangan fanlar qatorini yana davom ettirish mumkin, ulardan ayrimlarining mazmun-tasnifiga to'xtalib o'tish o'rinli bo'ladi.

Kognitiv antropologiya. Roy D'Andradening fikriga ko'ra, kognitiv antropologiya izlanuvchilari tarixchilar, etnograflar, arxeologlar, tilshunoslar, musiqashunoslar, tasvirlash va talqin qilish bilan shug'ullanuvchi boshqa mutaxassislar yaqin hamkorlik qilish orqali kognitiv fanlarning usullari hamda nazariyalaridan foydalangan holda zamon va makon bo'ylab umumiy bilimlar, madaniy innovatsiyalar va uzatish shakllarini tushuntirishga intilishlarini ta'kidlaydilar. Kognitiv antropologiya dini, irqi, madaniyati nuqtayi nazaridan turli guruhlarga mansub odamlarning ongsiz ravishda yashirin bilimlarni o'ylashlari, nimani bilishi, atrofdagi dunyoni idrok etishi va munosabatni qanday o'zgartirishi bilan shug'ullanadi.

Kognitiv biologiya. Kognitiv fan inson ongi, tafakkuri va idrok jarayonlarini tushuntirishga urinsa, yangi fanlardan biri bo'lgan kognitiv biologiyada markaziy g'oya har qanday organizmdagi bilish sezgilarining eng asosiy jarayoniga qaratilgan. Ya'ni kognitiv biologlar so'nggi bir necha o'n yilliklar mobaynida katta va kichik o'simlik hamda hayvon organizmlaridagi bilishni o'rganishdi. Tadqiqot natijasida olingan ishonchli dalillar shuni ko'rsatdiki, hatto bakteriyalar ham muammolar bilan kurashadi: jumladan, o'zgaruvchan

sharoitlarga samarali javob berish uchun bir nechta sensorli kanallardan ma'lumotni birlashtirish, noaniq sharoitda qaror qabul qilish, boshqa organizmlar bilan muloqot qilish, omon qolish imkoniyatini oshirish uchun jamoaviy xatti-harakatlarni muvofiqlashtirish va b. Ular inson kabi idrok qilmasalar ham, oddiy bosqichma-bosqich yuz beradigan jarayonda asosiy bilish harakatini bajarishadi, bunda organizm stimulni sezadi, so'ngra o'z repertuariga tegishli vazifani topadi va amalga oshiradi.

Kognitiv psixologiya. Diqqat, tildan foydalanish, xotira, idrok etish, muammolarni hal qilish kabi mental (aqliy) jarayonlarni ilmiy asosda o'rganuvchi fan – bu kognitiv psixologiyadir. Kognitiv psixologiyaning amaliy ahamiyati kognitiv fan, psixologiyaning boshqa yangi sohalari, shuningdek, tilshunoslik, iqtisod va boshqa shu kabi fanlar bilan birlashtirildi. Kognitiv psixologiya sohasi kognitiv fan bilan chambarchas bog'liq, u ko'proq fanlararo yondashuv va sun'iy intellektni o'rganishni o'z ichiga oladi. Kognitiv psixologlarning asosiy e'tibori, inson xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi ruhiy jarayonlarga qaratiladi. Tadqiqotimiz asosi bo'lgan kognitiv pedagogika ham kognitiv psixologiya qamrovida taraqqiyot zamirini ifodalaydi.

Kognitiv tilshunoslik kognitiv fan, kognitiv psixologiya, neyropsixologiya hamda tilshunoslikka doir bilim va tadqiqotlarni o'zida birlashtirgan tilshunoslikning fanlararo bo'limidir. Monika Shvars-Friesel ushbu fanning modellari va nazariy qarashlari psixologik jihatdan reallik, deb tan olinishiga va undagi tadqiqotlar inson ongiga yo'l, ya'ni bilishni tushunishga yordam sifatida qaralishiga urg'u beradi.

Kognitiv nevrologiya – aqliy jarayonlarda ishtirok etuvchi miyadagi neyron aloqalarga alohida e'tibor qaratgan holda, ong bilan bog'liq asab mexanizmlarini tavsiflash, bilishning asosiy jarayonlarini o'rganish bilan shug'ullanuvchi ilmiy sohadir. U kognitiv faoliyat miyadagi neyron zanjirlar tomonidan qanday ta'sirlanishi va boshqarilishi haqidagi savollarga javob beradi, shuningdek kognitiv nevrologiya kognitiv fandagi nazariyalarga, nevrobiologiya va modellashtirish nevrologiyasi dalillariga tayanadi.

Xalq psixologiyasi (yoki aqliy psixologiya) – kognitiv fanda, shuningdek, aql falsafasida kishining boshqa shaxslarning xatti-harakat va ruhiy holatini tushuntirish va bashorat qilish qobiliyatini ifodalaydi. Og'riq, zavq, hayajon va tashvish kabi kundalik hayotda uchraydigan jarayonlarni ifodalashda ilmiy jargonlardan farqli ravishda umumiy lingvistik atamalardan foydalanadi. Maqsadlilik, tushunish va bashorat, tushuntirish, e'tiqod-istak, maqsadga asoslangan harakat, kundalik xulosalar modeli kabi asosiy tushunchalarni qamrab oladi.

Mulohaza. Bunday kognitiv tadqiqotlarning fanlararo tushuncha sifatida mohiyati va mantiqiy tahlilini istalgancha davom ettirish mumkin. Ayniqsa, bugungi kunda kognitivlik fanlararo yuqori tadqiqotlar sohasi sifatida e'tirof etiladi. E'tirof sabablaridan biri – bu kognitiv fanning asosiy maqsadi integratsiyalashgan bilish nazariyasiga erishish ekanligidir. Yuqoridagi qay bir fanni kognitiv nuqtayi nazardan o'rganmaylik, ularning barchasi bir vaqtning o'zida sodir bo'ladigan ma'lumotlarni qayta ishlashning muvofiqlashtirilganligi va idrok qilish uchun bir-biriga bog'langanligini tushuntiruvchi mexanizmni talab qilishi ma'lum bo'ldi.

Maktab ta'limida o'qituvchi kasb standartini amaliyotda qo'llashning kognitiv mexanizmlarini takomillashtirish, aynan standart joriylanishining tezlashishiga olib keladi. Shu jihatdan, olib borilayotgan har bir ish samaradorligi o'qituvchilarda bilish jarayonlarini faollashtirish bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Kognitiv jarayonlarni faollashtirish andragogik jihatdan katta yoshli kishining o'ziga, uning hayotiy tajribasi, motivlari, so'rovi va ehtiyojlariga bog'liqdir. Katta yoshli tinglovchi

quyidagi psixologik xususiyatlarga ega: o'zini o'zi mustaqil boshqara oladigan shaxs sifatida anglaydi; hayotiy, kasbiy, maxsus tajribasi zaxirasini bilim olish zaruriyatining muhim manbasi ekanligini ko'ra oladi; bilim olish orqali hayotiy ahamiyatli muammolarini hal qilish va aniq maqsadga erishishga harakat qiladi; o'qish jarayonida olgan bilim, ko'nikma, malaka, sifatni kechiktirmasdan amaliyotga joriy etishga yo'naltira oladi va boshqalar.

Xulosa. Izlanishlar, o'rganilgan ilmiy adabiyotlar, amaliy tajribalar, mualliflik qarashlari natijasida quyidagicha xulosalarga kelindi:

XX asrning 50-yillaridan keyin psixologiya, informatika va tilshunoslik fanlarida olib borilgan noan'anviy yo'nalishdagi tadqiqotlar kognitiv fan shakllanishi va uning muhimligini ko'rsatuvchi ilmiy izlanishlar sifatida xizmat qilgan;

mental qobiliyatlarni o'rganish zarurati, nerv sistemasini modulli tashkil qilishga yo'naltirish, qaror qabul qilish, mantiqiylik agoritmi va rejalashtirishgacha bo'lgan ko'plab tashkiliy elementlarni o'zida mujassamlashtirgan sxematik harakatlar kognitiv fanning odatiy tahlili ekanligi ma'lum bo'ldi;

"kognitiv pedagogika", "kognitiv ta'lim", "kognitiv o'qitish", "kognitiv ta'lim texnologiyalari" kabi tushunchalarning qo'llanilishi pedagogik amaliyotda tafakkur, xotira, idrok, tasavvur, diqqat, nutq kabi bilish jarayonlarini inobatga olgan holda, ilmiy izlanishlar olib borish hamda mavjud muammolarning ijobiy yechimida unumli foydalanishni nazarda tutadi; keyingi yillar ilmiy tadqiqotlarida "kognitiv o'qitish tushunchasining keng qo'llanilayotganligi ta'lim ishtirokchilarini global axborot sharoitida o'z o'rnini topish, intellektual qobiliyatlarini muttasil rivojlantirib borish va unumli foydalanish, mustaqil qaror qabul qilish va buning uchun mas'uliyatni o'z zimmasida qoldirish, aqliy faollikni rivojlantirish orqali taraqqiyot jabhalarida "o'z muhri"ni qoldirish imkoniyatini yanada oshiradi.

Adabiyotlar / Литература / References:

1. Ibragimov A.A. Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning kognitiv mexanizmlarini takomillashtirish: ped. fan. dok... diss. – Samarqand, 2022. – 389 b.
2. Xodjayev B.X. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish: ped. fan. dok... diss. – Toshkent, 2016. – 260 b.
3. Ахметова Л.В. Когнитивная сфера личности – психологическая основа обучения // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2009. – №9. – С. 108-115.
4. Бершадский М.Е. Когнитивная образовательная технология [Электрон ресурс]. – URL: http://bershadskiy.ru/index/kognitivnaja_obrazovatel'naja_tekhnologija/0-27.
5. Блинова Т.Л., Подчиненов И.Е. Когнитивно-информационная парадигма обучения // Педагогическое образование в России. – 2018. – № 8. – С. 49-54.
6. Горкальцева Е.Н. Когнитивность в современном образовании // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – Т. 14 – № 2 (5). – С. 1134-1137.
7. Кривов С.В., Поскребышева Е.С., Старкин С.В. Когнитивные технологии образования // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. – 2014. – № 3 (4). – С. 97-100.

8. Майер Б.О. О кластеризации когнитивных теорий обучения // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. – 2018. – Т. 8. – № 2. – С. 119-134.
9. Пургина Е.И. Когнитивная педагогика: теоретические основания, история становления, проблемное поле // Когнитивные исследования в образовании: сб. науч. ст. / Урал. гос. пед. ун-т.; под науч. ред. С.Л.Фоменко; общ. ред. Н.Е.Поповой. – Екатеринбург, 2019. – С. 134-138.
10. Сергеев С.Ф. Когнитивная педагогика: пользовательские свойства инструментов познания // Образовательные технологии. – 2012. – № 4. – С. 69-78.
11. Фаликман М. Когнитивная наука: основоположение и перспективы // Логос. – 2014. – №1. – С. 1-18 [Электрон ресурс]. – URL: https://logosjournal.ru/upload/iblock/563/Logos_2014_1_1_1_Falikman.pdf.
12. Ядровская М.В. Моделирование в реализации когнитивного обучения // East-European Subgroup of International Forum “Educational technology and Society”. – 2012. – Т.15. – №2. – С. 602-618.
13. Annenberg Learner. Teacher resources and professional development across the curriculum. Neuroscience & the classroom: Making Connection [Elektron resurs]. – URL: <https://www.learner.org/courses/neuroscience/about/about.html>.
14. *Ask the Cognitive Scientist. American Federation of Teachers. 8 August 2014. Archived from the original on 17 September 2014.* Retrieved 25 December 2013.
15. Cinq idées que défend Stanislas Dehaene [Электрон ресурс]. – URL: <https://www.franceculture.fr/sciences/stanislas-dehaene-en-cinq-idees>.
16. Hafner, K.; Lyon, M. (1996). *Where wizards stay up late: The origins of the Internet*. New York: Simon & Schuster. p. 32. ISBN 0-684-81201-0.
17. Miller, George (March 2003). The cognitive revolution: a historical perspective (PDF). *Trends in Cognitive Sciences*. 7 (3): 141–144. doi:10.1016/S1364-6613(03)00029-9.
18. Lukasz M.Konopka. Neuroscience prospective on education // Croatian Medical Journal. – 2014. – №55 (4). – P. 428-430.
19. Stordeur J. Comprendre, apprendre, memoriser. Les neurosciences au service de la pédagogie [Электрон ресурс]. – URL: <https://www.cahiers-pedagogiques.com/comprendre-apprendre-memoriser-les-neurosciences-au-service-de-la-pedagogie/>.
20. Thagard R. Paul, Cognitive Science Archived 15 July 2018 at the Wayback Machine, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.).

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).